

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏԱՄԱՐ ԼՂ ԶՈՐՔԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՔԵԼՔԱԶԱՐԻ ՇՐՋԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ՞

Լուսինե Քեռյան

Բանալի բառեր՝ Թուրքիա, Հայաստան, Ադրբեջան, Քելբաջար, հայ-թուրքական հարաբերություններ, դարաբաղյան հիմնահարց

Անվտանգության գոտի ստեղծելու նպատակով ԼՂ պաշտպանության բանալի գործերը 1993թ-ի ապրիլի սկզբներին ազատագրեցին Քելբաջարի շրջանը: Ղարաբաղյան հակամարտության սկզբից ի վեր Թուրքիան այն որակեց որպես Հայաստան-Ադրբեջան հակամարտություն՝ չճանաչելով ԼՂ-ը որպես հակամարտության կողմ: Այս հանգամանքով է պատճառաբանված Քելբաջարի գործողությունից հետո Թուրքիայի դիրքորոշման կտրուկ փոփոխությունը ՀՀ նկատմամբ: 1993 թվականի մարտի վերջին և ապրիլի սկզբին հակամարտության գոտում տեղի ունեցած իրադարձությունները մի նոր շրջադարձ նշանավորեցին հայ-թուրքական հարաբերություններում: Ի պատասխան Լեռնային Ղարաբաղի ուժերի կողմից Քելբաջարի գրավմանը՝ Անկարան անմիջապես մի շարք քայլեր ձեռնարկեց: Ապրիլի 7-ին և 8-ին նախագահ Թուրգութ Օզալը և վարչապետ Սուլեյման Ղեմիրելը համդես եկան Հայաստանը դատապարտող հայտարարություններով: Ստեղծված իրավիճակում տեղի ունեցավ Թուրքիայի Անվտանգության խորհրդի նիստ, որը քննարկեց Հայաստանի նկատմամբ Թուրքիայի կողմից իրականացվելիք պատժամիջոցները: Ապրիլի 3-ից սկսեց կիրառվել Թուրքիայի տարածքով Հայաստանին միջազգային մարդասիրական օգնության առաքումը դադարեցնելու մասին որոշումը, որով նախատեսված էր՝

1. փակել օդային և ցամաքային տարածքը Հայաստան օգնություն տանող փոխադրամիջոցների համար.
2. ստիպել վայրէջք կատարել Հայաստան թռչող այն ինքնաթիռներին, որոնք առանց նախազգուշացման մտնում են թուրքական օդային տարածք:
3. ետ վերադարձնել Ֆրանսիայից ուղարկված այն բեռնատար գնացքը, որը Հայաստան էր տանում 300 տոննա օգնություն [1]:

Նույն ժամանակահատվածում Երևանի և Գյումրիի ուղղություններով գործերի և տեխնիկայի կուտակումներ սկսվեցին Իզդիրում և Աքլաքոյում: Ապրիլի 8-ին, «Հյուրի-յեթ» թերթի վկայությամբ, թուրքական երրորդ բանակը բերվեց ռազմական պատրաստության վիճակի և դիրքեր զբաղեցրեց ՀՀ հետ սահմանի վրա: Համաձայն թերթի՝ այդ ստորաբաժանումները պատրաստ էին 24 ժամվա ընթացքում մարտական առաջադրանքներ կատարել: Թուրքական մի շարք խոշոր կուսակցությունների ղեկավարներ և ներկայացուցիչներ՝ Նեջմեթին Էրբաքան (Բարօրության կուսակցություն), Բյուլենթ Էնջևիթ (Դեմոկրատական ծախ կուսակցություն) և Քամրան Ինանը («Մայր Հայրենիք» կուսակցություն) իրենց կուսակցությունների անունից պահանջեցին ռազմական միջամտություն ձեռնարկել Հայաստանի դեմ [2]: Մամուլում սկսվեց հզոր հակահայկա-

* Հոդվածն ընդունվել է 01.02.2016:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԵՊՀ քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնը:

կան արշավանք, Թուրքիայի խոշոր քաղաքներում տեղի ունեցան «հայկական ագրեսիան» դատապարտող միտինգներ և հանրահավաքներ:

Աշխույժ գործունեություն ծավալվեց դիվանագիտական ասպարեզում: Համաձայն Բաքվի խնդրանքների երկրորդ և երրորդ կետերի[3]՝ Թուրքիան պետք է ջանքեր գործադրեր, որպեսզի մյուս երկրները նույնպես դադարեցնեին օգնություն ցուցաբերել Հայաստանին և պետք է դիմեր ՄԱԿ՝ ՀՀ նկատմամբ միջազգային պատժամիջոցներ կիրառելու նպատակով: Ապրիլի 3-ին ժնկում կայացավ Ղարաբաղին նվիրված ոչ պաշտոնական խորհրդակցության երրորդ փուլի նիստը, որին մասնակցում էին Թուրքիայի, ԱՄՆ-ի, ՌԴ, Ադրբեջանի և Հայաստանի պատվիրակությունները: Խորհրդատվությունը որևէ արդյունք չտվեց:

Ապրիլի 5-ին Թուրքիայի պահանջով հրավիրվեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նիստ, որի ժամանակ Թուրքիան պահանջեց դատապարտել Հայաստանի ագրեսիան և պատժամիջոցներ կիրառել վերջինիս նկատմամբ: Անվտանգության խորհրդի ընդունած համար 822 բանաձևում ՌԴ և Ֆրանսիայի ձեռնարկները օգտագործվեց «տեղական հայկական ուժեր» արտահայտությունը, ինչը իրավականորեն բացառում էր ՀՀ պատասխանատվությունը: Չանցավ նաև ՀՀ նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու Անկարայի առաջարկը:

Թուրքիան հաջողության հասավ միայն Իսլամական Կոնֆերանս կազմակերպության նախագահությունում, որը դատապարտեց Հայաստանի Հանրապետությանը՝ «Ադրբեջանի դեմ ագրեսիա» սանձազերծելու համար: Սակայն այդ կազմակերպությունը ոչ մի քաղաքական կամ տնտեսական լծակ չունեցավ իրադարձությունների վրա ազդելու համար և վերջինիս հայտարարությունը զուտ դեկլարատիվ բնույթ ուներ:

Ընդհանուր առմամբ թուրքական հակաքայլերը որևէ դրական արդյունք չտվեցին: Լեռնային Ղարաբաղը որպես հակամարտության կողմ չճանաչելով և Հայաստանի վրա ձեռնում գործադրելով՝ Անկարան չկարողացավ կանգնեցնել արյունահեղությունը: Ղարաբաղը ինքնուրույն գործոն էր, և թուրքական կողմը հնարավորություն չունեցավ միջազգային օրենքների ներքո ազդելու վերջինիս գործողությունների վրա: Ադրբեջանի բոլոր փորձերը Հայաստանը պատերազմի մեջ ներքաշելու ուղղությամբ (հատկապես Նախիջևանի կողմից ձեռնարկված սադրիչ գործողությունները) ապարդյուն եղան: Անկարայի՝ Նախիջևանի նկատմամբ ունեցած նախկին ծրագրերը հանդիպեցին Ռուսաստանի հակազդեցությանը: Թուրքական մամուլին տված իր հարցազրույցում Անկարայում ՌԴ դեսպան Ալբերտ Չերնիշովը այս կապակցությամբ նշեց, որ «Նախիջևանը Ադրբեջանի ենթակայության տակ է, և որևէ կողմ չպետք է միջամտի»[4]: Ավելին՝ դեսպանը նշել էր, որ Խորհրդային Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև ստորագրված Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերով ոչ Թուրքիան և ոչ էլ Ռուսաստանը Նախիջևանի հարցում երաշխավորի իրավունք չունեն, այլ պայմանավորվածության են եկել միայն սահմանների դեմարկացիայի խնդրում[5]: Այսինքն, համաձայն ռուս դեսպանի, Թուրքիան չունեցավ միջազգային իրավական որևէ պարտավորություն Նախիջևանի նկատմամբ:

Թուրքիայի կողմից Հայաստանի նկատմամբ կիրառած բոլկոտը (այլ կերպ դա չի կարելի անվանել) հարցականի տակ դրեց Անկարայի միջնորդությունը, որի իրագործումը բարդությունների հանդիպեց դեռևս մինչև Քելբաջարի ազատագրումը: Անկարայի այդ դիրքորոշումը մասամբ կարելի է բացատրել ընդդիմության և նախագահ Օզալի ռազմաշունչ կեցվածքով, ինչպես նաև հասարակական կարծիքի ազդեցությամբ, որը դեռևս 1992թ-ի մարտից պահանջում էր փակել երկաթուղին և ավելի գործունքային ձեռնարկել Հայաստանի նկատմամբ:

Հայ-թուրքական հետազա հարաբերությունների գործընթացի վրա քիչ թե շատ ազդեցին երկու ժամանակագրական առումով համընկնող հանգամանք. ապրիլ 17-ին սրտի կաթվածից մահացավ Թուրքիայի նախագահ Թ.Օզալը, և հունիսին նոր նախագահ դարձավ ավելի շրջահայաց և իրատես Սուլեյման Ղեմիրելը, և երկրորդը՝ հունիսյան իրադարձությունները Ադրբեջանում: Ղարաբաղյան ճակատներում Բաքվի կրած անհաջողությունները պատճառ դարձան Ադրբեջանի ներքաղաքական իրավիճակի սրման: 1993թ.հունիսի 4-ին Գյանջայում բարձրացավ Սուրեթ Հուսեյնովի խռովությունը, որը բերեց Էլչիբեյի թուրքամետ վարչակարգի տապալմանը և իշխանությունը անցավ Նախիջևանի նախկին ղեկավար Հեյդար Ալիևի ձեռքը: Դեռևս 1993թ-ի հունիսի 11-ին Ադրբեջանի նավթի որոնման, արդյունահանման և վաճառքի իրականացումը ապահովելու համար ստեղծվեց մի կոնսորցիում, որի մեջ մտան անգլիական, նորվեգական և ամերիկյան ընկերությունները և ադրբեջանական Սոկար նավթային ընկերությունը[6]: Այս պայմանավորվածությունից հետո՝ հուլիսի 1-ին, Էլչիբեյը պետք է գրավոր պայմանագիր ստորագրեր, որով հնարավոր կդառնար նավթը Թուրքիայով միջազգային շուկա արտահանելը: Իշխանությունը ստանձնած Ալիևը, համաձայն «Սաբախ»-ի, ձգտում էր ամրապնդելու Ադրբեջանի դիրքերը նավթային գործարքներում[7]: Ալիևի նպատակն էր օգտագործել նավթի խաղաքարտը Ռուսաստանի և Արևմուտքի հետ հարաբերություններում՝ իբրև մի լծակ ղարաբաղյան խնդրի լուծման համար:

Թուրքիայի հետ մերձեցման կողմնակից Աբուլֆազ Էլչիբեյի տապալումը դառնության մեջ ընդունվեց Անկարայում: Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների զարգացման կողմնակից Ալիևի իշխանության գալը Թուրքիայում պատճառ հանդիսացավ նախկինում վարած քաղաքականության վերաքննման փորձերի: Այս տեսանկյունից արժարժեք էր նաև Հայաստանի նկատմամբ վարված քաղաքականության արդյունավետության խնդիրը: «Միլլիբեթ»-ի այն հարցին, թե արդյո՞ք Հայաստանի նկատմամբ սխալ քաղաքականություն չի վարվել, Թուրքիայի ԱԳ նախարար Չեթինը պատասխանեց. «...ի վնաս Ադրբեջանի ոչ մի քայլ չի արվել: Քաղաքականությունն իրագործվում է Ադրբեջանում: Էլ ի՞նչ կարող էր անել Թուրքիան: Չէինք կարող գնալ ռազմաճակատ ու կռվել»[8]: «Զուլմիդիբեթ» թերթը հուլիսի 5-ի իր համարում նշում է. «Անկարայի սխալը (արտաքին քաղաքականության ասպարեզում) կայանում էր գուցե նրանում, որ նա հաշվի չնստեց Ռուսաստանի ավանդական քաղաքականության փաստի հետ և չափից ավելի շտապողականությամբ ցուցաբերեց: Անկարայի երկրորդ սխալը՝ Հայաստանի դեմ պայքարում Ադրբեջանին վճռական օժանդակություն ցույց տալն էր»[9]: Այսինքն՝ Թուրքիան չկարողացավ պահպանել Էլչիբեյին:

Քելբաջարը կորցնելու արդյունքում Ադրբեջանում առաջացած ներքին խնդրումներն ստիպեցին Թուրքիային վերսկսելու երկխոսության փորձերը Հայաստանի հետ: Ռազմական գործողությունների դադարեցումը Ղարաբաղում, ինչպես նաև փոխզիջումային մոտեցումները Քելբաջարի հարցում (ապառազմականացված գոտի) կարող էին կասեցնել բացասական գործընթացների զարգացումը Ադրբեջանում:

Հունիսի 18-ին ՀՀ ԱԳ նախարար Վ.Փափազյանը ժամանեց Ստամբուլ Սևծովյան Տնտեսական Համագործակցության երկրների արտգործնախարարների նիստին մասնակցելու համար: Թուրքական մամուլին տված հարցազրույցում նախարարը, անդրադառնալով հայ-թուրքական հարաբերություններին, մասնավորապես նշեց, որ վերջին մեկ ամսվա ընթացքում (մայիսի երկրորդ կեսից հունիսի երկրորդ կեսը) Թուրքիայի դիրքորոշման մեջ նկատվում է հավասարակշռման միտում: Նախարարը նշեց, որ այդ պահին լավ կապեր գոյություն ունեն թուրքական կառավարության հետ և որ մշտական հեռախոսային կապ կա իր և Չեթինի միջև[10]:

Միաժամանակ այդ ժամանակաշրջանի թուրքական մամուլը բարձր գնահատեց Լ.Տեր-Պետրոսյանի ջանքերը՝ ԵԱՀԽ շրջանակներում Մինսկի խմբի զինադադարի հաստատման ծրագրի վերաբերյալ ԼՂՀ ղեկավարության հետ համաձայնության հասնելու ուղղությամբ: «Միլլիյեթ» թերթը նշեց, որ «Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղության ծրագրի իրականացումը կնպաստի Հայաստանի և Թուրքիայի միջև խաղաղության (ծրագրերի) կամուրջների ստեղծմանը»[11]: Ակտիվ շփումները կողմերի միջև շարունակվեցին մինչև հունիսի վերջ: Տեղի ունեցավ խորհրդարանի նախագահ Բ.Արարքցյանի հանդիպումը Ս.Ղեմիրելիի հետ, որի ընթացքում արծարծվեցին Ղարաբաղի խնդրի կարգավորմանը վերաբերող մի շարք հարցեր: Հունիսի 25-ին Ժ.Լիպարիտյան-Չեթին հեռախոսազրույցի ընթացքում քննարկվեց ԼՂ-ի զորքերի Քելբաջարից հանելու և այնտեղ ապառազնակնացված զոտի ստեղծելու հարցը:

Սակայն Ադրբեջանի նոր ղեկավարությունը շրջադարձ կատարեց դեպի Ռուսաստան: Հունիսի վերջերից սկսած Թուրքիայում հանգում են այն եզրակացության, որ Ադրբեջանը այլևս դուրս է գտնվում Անկարայի ազդեցության ոլորտից: Բաքուն վերանայեց Արևմուտքի հետ կնքած նավթային պայմանագրերը և հրաժարվեց նավթամուղի՝ Հայաստանով անցնող տարբերակից[12]: Հուլիսի 5-ին «Միլլիյեթ»-ը, վկայակոչելով հավաստի աղբյուրներ, նշեց, որ մոտ օրերին Ալիևն ու Հուսեյնովը բանակցություններ պետք է սկսեն ռուսների հետ՝ Ադրբեջանի՝ ԱՊՀ անդամակցության հարցի շուրջ»[13]:

Ադրբեջանի դիրքորոշումը Ռուսաստանի նկատմամբ այն պայմաններում, երբ Հայաստանը, համաձայն հուլիսի սկզբում գերմանական «Focus» շաբաթաթերթում լույս տեսած Ժ.Լիպարիտյանի արտահայտության՝ «...ռուսական դիրքորոշումից բացի այլ լրնտրանք չունեն», Թուրքիային դուրս էր թողում Անդրկովկասյան տարածաշրջանի քաղաքական ասպարեզից: Հուլիսին Թուրքական կողմը դիմեց խաբեության: Հուլիսի 13-ին ՀՀ ԱԳՆ-ը Մոսկվայում Թուրքիայի դեսպանատնից ստացավ նոտա, որով վերջինս տեղեկացնում էր հուլիսի 7-ին Ստամբուլում կայացած Սևծովյան Տնտեսական Համագործակցության երկրների գագաթաժողովում իբր բոլոր մասնակիցների ընդհանուր համաձայնությամբ ընդունված հայտարարության մասին, որով նրանք «դատապարտում են Հայաստանի ագրեսիան Ադրբեջանի դեմ»: ՀՀ ԱԳՆ-ը կապվեց այդ կազմակերպության մի շարք անդամ երկրների ԱԳ նախարարությունների հետ և փորձեց պարզել նմանօրինակ հայտարարությանը նրանց համաձայնելու դրդապատճառները: Պարզվեց, որ այդպիսի հայտարարություն ընդհանրապես չի ընդունվել: Հայկական կողմը հուլիսի 26-ին նոտա հղեց Մոսկվայում թուրքական դեսպանատնում՝ դատապարտելով խաբեությունը և տարակուսանք արտահայտելով տնտեսական համագործակցության նպատակով ստեղծված կազմակերպությանը քաղաքական բնույթի հայտարարություններ պարտադրելու Թուրքիայի ձգտումների կապակցությամբ[14]:

Թուրքիան ստիպված եղավ շփման եզրեր փնտրելու Ադրբեջանի նոր ղեկավարության հետ՝ զոնե ինչ-որ չափով Ռուսաստանի աճող ազդեցությունը հավասարակշռելու համար: Թուրքիային անհրաժեշտ էր փոխել իր իսկ ձեռքերով կերտված Ալիևի բացասական իմիջը և լեգիտիմության տեսք տալ նոր իշխանությանը: Ալիևին ուղղված նամակում Թուրքիայի ԱԳՆ նախարարը վերջինիս խորհուրդ տվեց անհապաղ ընտրություններ անցկացնել՝ «ներկա վարչակարգի իշխանության օրինականացման նպատակով»[15]: Մամուլում այն միտքը տարածվեց, թե, վերջիվերջո, Ալիևը պետք է Թուրքիային, իսկ Թուրքիան՝ Ալիևին [16]: Պատասխան քայլեր ձեռնարկեց նաև Բաքուն: Ստամբուլում կայացած գագաթաժողովի ժամանակ վարչապետ Ռասուլ Գուլիևը հայտարարեց, որ ադրբեջանական նավթը դուրս կգա Միջերկրական ծով Թուրքիայով և վերջինիս չափաբաժինը կոնսորցիումում 2,5%-ից «ավել կլինի»[17]:

Հուլիսի վերջերին ԼՂ զորքերը չեզոքացրին Աղդամը, մարտերը սաստկացան Զեբրախի և Ղուբաթլիի շրջանների ուղղությամբ: Հուլիսի 29-ին ՄԱԿ-ը ընդունեց «հայերի վերջին հարձակումները դատապարտող» բանաձև[18]: Ղարաբաղյան իրադարձությունները պարտադրեցին շահագրգիռ կողմերին աշխուժացնել ջանքերը խաղաղության հաստատման հարցում: ԼՂ Պաշտպանության բանակի ծեռք բերած հաջողությունները ցույց տվեցին, որ Ադրբեջանը ի վիճակի չէ լուծելու Ղարաբաղյան կնճիռը զենքի ուժով: Թեև Թուրքիայում հնչում էին ռազմաշունչ կոչեր, առկա էին նաև ավելի հավասարակշռված և իրատես տեսակետներ: «Միլլետ»-ը նշում էր, որ Ղարաբաղցիների հարձակումը կարելի է կանգնեցնել կամ ադրբեջանցիների ուժեղ հակահարվածով կամ «հայերի և ադրբեջանցիների միջև հաշտությամբ»[19]:

Խնդրո առարկայի վերաբերյալ ՀՀ պաշտոնական տեսակետը հայտնեց Վահան Փափազյանը՝ հոկտեմբերի սկզբին ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի աշխատանքների ժամանակ: Նա նշեց, որ «Հայաստանի համար ընդունելի է ԼՂ-ի և Ադրբեջանի միջև հակամարտության կարգավորման խնդրում համաձայնեցված յուրաքանչյուր տարբերակ»[20]: ԼՂ-ի՝ որպես հակամարտության կողմի գաղափարին կտրականապես դեմ հանդես եկավ Թուրքիան, որը պնդեց, թե Ղարաբաղյան հակամարտությունը տեղի է ունենում ՀՀ և Ադրբեջանի միջև: Այս հանգամանքով էլ Թուրքիայի կողմից պայմանավորվեց հայ-թուրքական հարաբերությունների հետագա զործընթացը: Թուրքիայի ԱԳՆ Կովկասյան երկրների հետ հարաբերությունների բաժնի փոխտնօրեն Ջանդան Ազերը ՀԲԸՍ «AGBU» ամսագրին տված հարցազրույցում հետևյալ կերպ է բնորոշում թուրքական տեսակետը.

1. Թուրքիայի ճանապարհները կբացվեն Հայաստան առաքվող մարդասիրական օգնության համար, բայց նախևառաջ պատերազմը պետք է ավարտվի, և հայկական ուժերը պետք է դուրս գան Քելբաջարից:
2. Հայ-թուրքական դիվանագիտական հարաբերությունների արձանագրությունը 95%-ով պատրաստ էր, բայց այդ ուղղությամբ ոչ մի քայլ չի կարող ձեռնարկվել մինչև Ղարաբաղի հարցը չլուծվի:
3. Լեռնային Ղարաբաղը ադրբեջանական տարածք է: ԼՂ-ի հայերը կարող են ունենալ որոշակի իրավունքներ, բայց իբրև Ադրբեջանի քաղաքացիներ:
4. Միայն գրավված տարածքներից զորքերը հանելով և զինաթափելով հնարավոր կլինի քննության առարկա դարձնել «հայկական կողմի բողոքները»:
5. Թուրքիան ավելի շատ է անհրաժեշտ Հայաստանին, քան Հայաստանը Թուրքիային: Թուրքիան ուզում է, որ Հայաստանը լինի անկախ, բարգավաճ և բարի դրացի, բայց նախ արյունահեղությունը պետք է դադարեցվի՝ վերը նշված սցենարով[21]:

Այսպիսով՝ Քելբաջարի գրավումից և Ղարաբաղյան ձակատում տեղի ունեցած հետագա իրադարձություններից հետո հայ-թուրքական հարաբերություններում սկսվեց մի նոր փուլ: Թուրքիան միակողմանիորեն սառեցրեց Հայաստանի Հանրապետության հետ հարաբերությունների և հետագա համագործակցության գործընթացը՝ վերջինիս վերսկսումը պայմանավորելով Ղարաբաղի խնդրի լուծման իր ծրագրի հետ: Թուրքիան, երկաթուղային և օդային սահմանները փակելով, տնտեսական պատժամիջոցներ ձեռնարկեց ՀՀ նկատմամբ՝ վերջինիս դադարեցումը նույնպես պայմանավորելով Ղարաբաղի խնդրի լուծման հետ: Հայկական զորքերի դուրս բերումը ադրբեջանական տարածքներից Ղարաբաղի նկատմամբ ադրբեջանական սուվերենության ճանաչումը դարձավ հայ-թուրքական քաղաքական երկխոսության վերականգնման հիմնական նախապայման: Թուրքական մամուլում սկսեցին արժարժել Հայաստան-Քրդական

բանվորական կուսակցություն իբր գոյություն ունեցող կապը: Ամենահին էլ չթերագնահատելով հայ-թուրքական հարաբերությունների հաստատումը Հայաստանի համար՝ այդ պահին Անկարայում թերագնահատեցին այդ հարաբերությունների նշանակությունը Թուրքիայի համար:

Անկարայի ոչ ձկուն քաղաքականությունը Անդրկովկասի նկատմամբ չարդարացրեց իրեն և սկսեց փոխվել՝ տարածաշրջանում Ռուսաստանի ազդեցության ամրապնդմանը զուգահեռ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Զումհուրիյեթ» 4 ապրիլի 1993թ. ("Cumhuriyet" 4 Nisan 1993, https://www.cumhuriyetarsivi.com/secure/sign/buy_page.xhtml?page=4540652)
2. "Turkish Daily News" 5 ապրիլի 1993
3. «Զումհուրիյեթ» 4 ապրիլի 1993 ("Cumhuriyet" 4 Nisan 1993, https://www.cumhuriyetarsivi.com/secure/sign/buy_page.xhtml?page=4540652)
4. «Միլլիյեթ» 15 ապրիլի 1993 ("Milliyet" 5 Nisan 1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>)
5. Նույն տեղում
6. «Սաբահ» 29 հունիսի 1993 ("Sabah" 29 Haziran 1993)
7. Նույն տեղում
8. «Միլլիյեթ» 30 հունիսի 1993 ("Milliyet" 30 Haziran 1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>)
9. «Զումհուրիյեթ» 5 հուլիսի 1993 ("Cumhuriyet" 5 Temmuz 1993, https://www.cumhuriyetarsivi.com/secure/sign/buy_page.xhtml?page=4544140)
10. «Զումհուրիյեթ» 19 հունիսի 1993 ("Cumhuriyet" 19 Haziran 1993, https://www.cumhuriyetarsivi.com/secure/sign/buy_page.xhtml?page=4543536)
11. «Միլլիյեթ» 18 հունիսի 1993 ("Milliyet" 18 Haziran 1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>)
12. Թուրքիան կորցնում էր ՀՀ շահագրգռելու մի լծակ ևս
13. «Միլլիյեթ» 5 հուլիսի 1993 ("Milliyet" 5 Temmuz 1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>)
14. «Երկիր» 28 հուլիսի 1993
15. «Սաբահ» 6 հուլիսի 1993 ("Sabah" 6 Temmuz 1993)
16. Նույն տեղում
17. «Զումհուրիյեթ» 7 հուլիսի 1993թ. ("Cumhuriyet" 7 Temmuz 1993, https://www.cumhuriyetarsivi.com/secure/sign/buy_page.xhtml?page=4544241)
18. «Թուրքիյե» 30 հուլիս 93. ("Türkiye" 30 Temmuz 1993)
19. «Միլլիյեթ» 30 հուլիսի 1993 ("Milliyet" 30 Temmuz 1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>)
20. «Զումհուրիյեթ» 13 հոկտեմբերի 1993 ("Cumhuriyet" 13 Ekim 1993, <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index2.xhtml>)
21. «AGBU» նոյեմբեր 1993

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

**Թուրքիայի դիրքորոշումը Հայաստանի նկատմամբ ԼՂ գորքերի կողմից Քելբաջարի շրջանի ազատագրումից հետո
Լուսինե Քերյան**

Ղարաբաղյան հակամարտության սկզբից ի վեր Թուրքիան այն որակեց որպես Հայաստան-Ադրբեջան հակամարտություն՝ չճանաչելով ԼՂ-ը որպես հակամարտության կողմ: Այս հանգամանքով է պատճառաբանված Քելբաջարի օպերացիայից հետո Թուրքիայի դիրքորոշման կտրուկ փոփոխությունը ՀՀ նկատմամբ: Քելբաջարի ազատագրումից և Ղարաբաղյան ձակատում տեղի ունեցած հետագա իրադարձություններից հետո հայ-թուրքական հարաբերություններում սկսվեց մի նոր փուլ: Թուրքիան միակողմանիորեն սառեցրեց Հայաստանի Հանրապետության հետ հարաբերությունների և հետագա համագործակցության գործընթացը՝ վերջինիս վերսկսումը պայմանավորելով Ղարաբաղի խնդրի լուծման իր ծրագրի հետ:

РЕЗЮМЕ

**Позиция Турции по отношению к Армении после освобождения Кельбаджарского района войсками НК
Лусине Керян**

Ключевые слова: Турция, Армения, Азербайджан, армяно-турецкие отношения, Кельбаджар, Карабахский вопрос

Первоначально Турция квалифицировала Карабахский конфликт как конфликт между Арменией и Азербайджаном, не признавая Нагорный Карабах стороной конфликта. Этим обстоятельством и объясняется резкое изменение позиции Турции по отношению к Армении после кельбаджарской операции. После освобождения Кельбаджара и дальнейших событий на карабахском фронте начался новый этап армяно-турецких отношений. Турция в одностороннем порядке заморозила процесс дальнейшего сотрудничества с Арменией, возобновление которого связала с решением карабахского вопроса по своему сценарию.

SUMMARY

**Turkey's Position toward Armenia after Liberation of Kelbajar Region by the NK Forces
Lusine Keryan**

Keywords: Turkey, Armenia, Azerbaijan, Kelbajar, Armenian-Turkish relations, the Karabakh issue.

Since the beginning of the Karabakh conflict, Turkey characterized it as a conflict between Armenia and Azerbaijan and didn't recognize Nagorno-Karabakh as a party to the conflict. After Kelbajar operation, critical changes in Turkey's attitudes toward Armenia were conditioned by this very fact. Armenian-Turkish relations entered a new stage after the liberation of Kelbajar region and subsequent events on the Karabakh front. Turkey unilaterally froze relations and future cooperation process with the Republic of Armenia, conditioning the resumption of the last with own program of Karabakh conflict resolution.